

SEYYİD ALİZÂDE’NİN *HIZIRNÂME*’Sİ BAĞLAMINDA ALEVİ DÜŞÜNCESİNDE HIZIR İNANCI*

Hanifi ŞAHİN**

Öz

Hızır inancı farklı şekillerde de olsa birçok toplumda görülmektedir. İslam toplumlarında bu düşüncenin kabul görmesinde nasların doğrudan katkısı olmuştur. Türk halk inancında önemli karşılığı olan bu inanç Alevi-Bektaşî düşüncesine tesir etmiştir. Hızırnâme, Hızır ve ricalü'l-gayb denilen veliler hakkındaki telakkilere ait manzum eserlerin ortak adıdır. Hızırnâmler, ihtiva ettikleri özellikleri bakımından, Alevi-Bektaşî düşüncesinde buyruklar kadar önemlidir. Bu eserlerde Alevi-Bektaşî düşüncesinde önemli olan çok sayıda inanç ve kavramlara yer verilmektedir. Bunlardan bazıları; dört kapı kırk kam, üç sünnet, yedi farz, musahiplik, kurban, dâr, on iki imam, tecellâ ve teberrâ, Ali-Muhammed, Hasan, Hüseyin gibi kavramlardır. Eserde çeşitli oranlarda Şii etkileşimi görülmektedir. Hızır'ın uzun yaşaması ile On İkinci İmam'ın gaybeti arasında iribat kurulmaktadır. Bu makalede Seyyid Alizâde'ye ait *Hızırnâme*'deki Hızır inancı ve Hızır tipolojisi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hızır, hızırnâme, Alevilik, Bektaşilik, tasavvuf, Hacı Bektaş Veli, Şia.

THE KHIDR BELIEF IN THE ALEVI THOUGHT IN THE CONTEXT OF SAYYİD ALIZADEH'S *KHIDRNAME*

Abstract

The faith of the Khidr, with different names, can be seen in many societies. The Qur'an and hadiths have directly contribute the acceptance of this faith in the Islamic societies. Khidr faith has an important place in Turkish folk beliefs and this has influenced the Alevi-Bek-tashi thought. Khidrname is the common name for poetic works about the Khidr and ricalü'l-gayb (Unseen dervishes). Khidrnames, with the features they contain, are as important as the buyruklar in the faith of Alevi-Bektashi. These works include numerous beliefs and concepts that are important in the Alevi-Bektashi faith. Some of them are as follows: four doors forty rank, three sunnahs, seven obligations, companionship, sacrifice, dâr, twelve imams, tajalla and tabarra and Ali-Mohammed, Hasan, Huseyin etc. There is a connection between the Khezr's longevity and Imam's occultation. Shi'a effects can be seen in the work at various rates. In this article, it is discussed the Khezr belief and Khezr typology in Sayid Alizadeh's work named as Khezrname.

Key words: Khezr, khezrname, Alewism, Bektashiyah, sufism, Haji Bektash Vali, Shia.

* Makalenin Geliş Tarihi: 02.08.2016, Kabul Tarihi: 04.11.2016

** Doç. Dr. Hanifi Şahin, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi, Erzurum/Türkiye, hanifisahin@atauni.edu.tr

1. Giriş

Hızır inancı sadece İslam toplumlarında değil, hemen hemen tüm milletlerin kültürlerinde rastlanan bir unsurdur. İslam toplumlarında bu inancın yaygın olmasında Kur'an'ın doğrudan katkısı söz konusudur. Kehf suresinde “bilge” olarak nitelendirilen kişi ile Hz. Musa arasında geçen sırlı yolculuk Hızır telakkilerini beslemektedir. Kur'an'ı keşf ve ilham yoluyla açıklamayı metot olarak benimseyen işâri tefsirler de bu yolculuğu anlamak için çok sayıda farklı yorum ihtiva etmektedirler.

Hızır konusu hadis kaynaklarının çeşitli bölümlerinde yer almaktadır. Hadislerde Kur'an'daki bilgilerin tekrar edildiği, ancak “isim konusu, buluşma nedeni ve yeri” gibi Kur'an'da olmayan ayrıntılara yer verildiği görülmektedir. Hadislerde Hızır'ın faziletleri ayrı başlık halinde işlenmiş, onun Hz. Musa ile arkadaşlığına değinilmiş; ona Hızır isminin verilmesi oturduğu yerin yeşermesine bağlanmış; Hz. Musa ile yolculuğunda bir çocuğu öldürmesinden hareketle Hızır'ın insanların künhüne vakif olamayacağı olayları bilmesine vurgu yapılmıştır (İbn Hanbel, 1995: c.3, 29; c.5, 117-119; c. 8, 177; Buhârî, 1990: Enbiyâ, 27, 29; Tefsir, 18/2; Müslim, Fezâil, 46, 170-173; Tirmizî, Tefsir, 19/1).

Hızır, son dönem bazı hadis kaynakları ile tarih ve tasavvuf kitaplarında mitolojik bir kişiliğe büründürülerek sunulmaktadır. Buna göre Hızır, kıyamete kadar yaşayacaktır. Deccâl'in karşısına çıkacak kişi Hızır'dır ve Hızır'ın ömrü Deccal'i yalanlaması için uzatılmıştır. Hızır, Hz. Peygamber döneminde hayattaydı ve Hz. Peygamber'in elçisi olarak Enes kendisiyle görüşmüştür. Hızır, Hz. Peygamber vefat ettiğinde gelip Ehl-i Beyt'e taziye de bulunmuştur. Hızır, Ömer b. Abdülaziz, İbrahim b. Edhem, Bişr el-Hafi, Ma'ruf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabi gibi mutasavvıflar tarafından görülmüştür. Hızır, denizlerde; İlyas ise karada yaşamaktadır; onlar sık sık bir araya gelmektedirler, onların bir araya geldikleri güne “Hıdırellez” denilmiştir. Hızır, Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil ile her yıl arefe günü Arafat'ta buluşmaktadır (Bkz. Beyhakî, 1985: 423; Gazzâlî, 1983: c.1, 316; Nevevî, 2004: 28, 72; İbn Hacer, 1917: 431-432; Ocak, 1990: 141; Çelebi, 1998: 407).

Hızır inancıyla ilgili bu rivayetlerin teşekkülünde Müslüman toplumların kültürel belleklerinde var olan folklorik unsurlar ile orta doğu toplumlarının dini hayatlarında etkili olan Tevrat ve İncil'in etrafında gelişen geleneklerin önemli katkısı olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak şarkiyatçıların, bu inancın toplumlarda tutunmasında Eski Ahit'in tek başına etkili olduğu iddiasını (Wensinck, 1964: 457- 462; Friedlaender, 1951: 693. 695) ihtiyatla karşılamak, onun yerine bu kültürün ortaya çıktığı toplumların önceki folklor ve kültürlerinde var olan unsurların katkısından bahsetmek daha doğru görünmektedir. Bu nedenle Hızır konusunun teolojik, antropolojik ve folklorik açılardan incelenmesi mümkündür.

Hızır, isim olarak Kur'an'da geçmemekte, ondan sadece "kullardan bir kul" (Kehf, 18/65) şeklinde bahsedilmektedir. Hadislerde ve tefsir kaynaklarında onun ismi "Hızır" olarak belirtildiği gibi kıssada *fetâ* kavramı ile işaret edilen gencin de Yuşa bin Nün olduğu ifade edilir (Buhârî, Tefsir, 19/1; Müslim, Fezâil, 46; Mukatil, 1423: 592, 593; Taberî, 1994: 117; Mâtürîdî, 2004: 243; Zemahşeri, 1407: 731).

Hızır kelimesinin etimolojik yapısı hakkında farklı görüşler ileri sürülse de kabul edilen görüş onun Arapça kaynaklı olduğudur. Arapçada *hadır* (*hadr*, *hıdr*) şeklinde yer alan bu kelime, Türkçeye "Hızır" veya "Hıdır" şeklinde geçmiştir. Hadır "yeşil, yeşilliği çok olan yer" manasındaki *ahdar* ile eş anlamlıdır. Bu manalardan hareketle *hadır* kelimesinin özel isimden ziyade lakap ve sıfat olarak kabul edildiği söylenebilir (İbn Manzur, 1414: 248).

Bu makalede Seyyid Alizâde'ye ait *Hızırnâme* adlı eserde yer alan Hızır inancını ile ilgili tespitler yapılmıştır. Eserde Alevi-Bektaşî düşüncesinde oldukça önemli olan diğer başka konular yer alsa da Hızır ile ilgili bölümlere yoğunlaşılacaktır.

2. Hızırnâme ve Özelliği

Hızırnâme bir tarzdır ve Hızır ile "ricalü'l-gayb" (gayb erenleri) denilen veliler hakkındaki telakkilere ait manzum eserlere verilen ortak bir addır (Ocak, 1998: 417- 419). Halk sufiliğinde ve özellikle Bektaşî edebiyatında, Hızır'a bağlılığı ele alan, Hızır'ı müşid olarak sunan, Hızır'ın mevki ve rolünü gösteren *Hızırnâme* adlı manzum eserler bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî âdâp ve erkânını anlatan *Hızırnâmeler*in bir kısmı, "buyruklar" gibidir. Bu nedenle *Hızırnâmeler*, Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünün taşınmasında önemli yazılı kaynaklar arasında yer alır. Elimizdeki eser, Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim'e ait olan ve Baki Yaşa Altınok tarafından yayına hazırlanan *Hızırnâme*'dir. Eser 166 varaktan ibarettir ve kendi içerisinde altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 1-138a varakları arasında yer alan ve ana metin durumunda olan *Hızırnâme* metnidir. İkinci bölüm 138a-148 varakları arasındaki isimsiz bölümdür. Üçüncü bölüm 148b-158a varakları arasında yer alan "Fi Beyanı Ehl-i Resül Şefaât Kücâ Başed ve Eevvel Ezin Kücâ Bûd" şeklindedir. Dördüncü bölüm 158a-163a varakları arasında "Hazâ Hutbe-i Düvazdeh İmam Ramhmetül-lahı Aleyhi Ecmain" başlığını taşır. Beşinci bölüm 163b-164b varakları arasında kısa bir "Hutbe-i Düvâzdeh" yer alan bölümdür. Altıncı bölümün yer aldığı 164b-166a varaklarında "Oniki İmamı Bildirir" başlığı yer alır. Eserin müellifi, yayına hazırlayan Baki Yaşa Altınok'un da ihtiyatla tespit ettiği üzere, Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim'dir. Eserin yazıldığı yer Amasya; yazılış tarihi ise 1848-1849 tarihleri olarak kayıtlıdır (Altınok, 2007: 16).

*Hızırnâmeler*in önemli özelliği Hızır'ın müşid olarak ön plana çıkarılmasıdır. Literatürde Şeyh Muhyiddin Tolu (v.1495)'ya ait *Hızırnâme*; Niyazî Mısıri (v.1694)'ye ait *Risâle-i Hızıriyâ-i Cedîdâ* ve Süleyman Nahîfî (v.1738?)'ye ait *Risâle-i*

Hızriyye tarihteki bazı *hızırnâme* örnekleridir. Ancak bu eserlerin muhtevası ve üslubu araştırma konumuza esas olan *Hızırnâme* ile örtüşmemektedir. Altınok, elimizdeki *Hızırnâme*'nin yazılışını müellifin Hızır'la manevi bir yakınlık kurmak amacına bağlamaktadır (Altınok, 2007: 19).

Hızırnâme'nin muhtevası içerisinde Alevi-Bektaşî geleneğindeki cem ayini, erkân ve ritüellerle ilgili oldukça detaylı bilgiler vardır. Dört kapı, kırk kam, musahiplik, yol ve erkânı, mürebbi, kurban ve tercüman kavramları, ikrar vermek, erkân çalmak, gülbank okumak, erkân değneğinin kökeni, On İki ve On Yedi Kemberbest sahipleri, Cebraîl'in Hz. Ali'ye ikrar vermesi, dara durmak, tecellâ ve teberrâ kavramları, taşa sikke çalınması gibi hususlar dikkat çekmektedir. Eserin en önemli farkı, onda yer alan cem ayininin diğer *hızırnâmelere*den farklılıklar taşımasıdır. Eserde "Muhammed-Ali", "Ali-Muhammed" şeklinde kullanım olduğu gibi, On iki imamın her birinin isminin sıklıkla zikredilmesi söz konusudur. Eserde ayrıca Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Kanber, Bilal-i Habeşî, Selman-ı Pak ve Şah Abbas gibi isimler de zikredilir (Altınok, 2007: 24-25). On iki imamlardan bahsedildiğinde mutlaka "imam" vasfı kullanılır. Bazen Hz. Hüseyin "veli" sıfatıyla da takdim edilir. Alevi terminolojisinin önemli kavramları olan "musahiplik", "erenler", "şah", "şah-ı merdan", "dört kapı kırk makam" gibi ifadeler oldukça fazla yer almaktadır. Eserde Hızır-İlyas birlikteliğine rastlanmamaktadır. Ancak bir yerde Allah Teâlâ'nın Hızır'a yeni bir ömür takdir ederek kıyamete kadar yaşayacağını bildirdiği, bunun sırf on iki imamın önemini görmesi için tanınan bir lütuf olduğu ifade edilir (Seyyid Alizâde, 2007: 212, 218, 663-664).

3. İslam Düşüncesinde Hızır Telakkileri

İslami literatürde Hızır'ın kişiliği, nesebi, İlyas peygamber ile aynı kişi olup olmadığı konularında çok sayıda tartışmaya rastlamak mümkündür. Hızır'ın müstakil bir hüviyete sahip olduğu kabul edildiğinde ona bir nesep bulunması zorunluluk arz edecektir. Bu sorunun aşılması için çeşitli arayışlar olmuş, Müslüman âlimler arasında Hızır'ın "peygamber, veli ya da melek" olabileceği şeklinde üç farklı yaklaşım benimsenmiştir. Bu ihtimallerden "melek" olması zayıf kalsa da diğer iki düşüncenin savunucuları söz konusudur. Hızır'ın Peygamber olduğunu ileri sürenlerin en önemli delili, Hızır-Musa ilişkisinde Hızır'ın hoca; Musa'nın ise öğrenci konumunda olması durumudur. Hızır olarak kabul edilen kişi için Kur'an'da "ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik" (Kehf, 18/65) denilmektedir. İmam Mâtürîdî (v.333/944) ve Râzî (v.606/1209) ayette geçen "rahmet"i "nübüvvet" olarak anlarken, Zemahşerî (v.538/1144) onu "vahiy ve nübbevvet" kavramlarıyla karşılamıştır (Mâtürîdî, 2004: 243; Râzî, 1420: 481; Zemahşerî, 1407: 733). Bu düşünce sahipleri "bir peygamberi ancak bir peygamber eğitebilir" (Râzî, 1420: 481) kanaatini taşımaktadırlar. Bu grubu daha çok kelim, tefsir ve hadis ulemasının

oluşturduğu görülmektedir. Onlara göre Kur'an'da, "Hz. Peygamber'den önce birçok peygamberin gelip geçtiği ve hiçbirine ebedi hayat verilmediği" (Al-i İmran 3/185). "her nefsin ölümü tadacağı" (Enbiya 21/35; Ankebut 29/57) ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatına yakın günlerde "yüz sene sonra bugün yeryüzünde yaşayanlardan hiç kimse kalmaz" (Buhari, İlim, 41; Müslim, Fezail, 219) dediği nakledilmektedir. Bu düşüncenin taraftarlarına göre bu nedenlerden dolayı Hızır'ın ebedilik taşıması mümkün değildir.

Hızır inancı İslam düşünce geleneği içerisinde tasavvufi neşveye sahip yapılanmalarda daha çok sahiplenilmektedir. Hızır-Musa diyalogu, kâmil mürşit-mürit ilişkisi şeklinde düşünülmekte, bu düşünce tasavvufa taşınmaktadır (Corbin, 2003: 56). Sufilerin Hızır kıssasına sahip çıkmalarını kıssanın tasavvuf düşüncesinde son derece önem atfedilen Hızır'ın irşadı ve *ilm-i ledünnü* temsil etmesine bağlamak mümkündür. Kıssada Allah'ın, kendisine Hz. Musa'nın bilemediği bir ilim (*ilm-i ledün*) verdiği kul (Hızır) Hz. Musa'ya kılavuzluk etmektedir. Hızır'ın abdalların reisi olarak en yüksek mürşid mevkiine oturtulması tasavvufun gelişiminde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş, birçok sufi Hızır tarafından irşat edildiğini ve onunla görüşüp sohbet ettiğini söylemiştir (Uludağ, 1998: 410).

Tasavvuf düşüncesinde "Hızır-Musa" artık birer sembole dönüşmüştür. Hızır, kâmil kişi, mürşid ya da Allah'ın ilminin yeryüzüne yansımış şekli olarak görülürken, Hz. Musa bu ilimden istifade etmeye çalışan bir mürit olarak sunulur. Nitekim önemli işârî tefsir sahiplerinden İbn Arabî (v.638/1240), Bursevî (v.1137/1725) ve Âlûsî (v.1270/1854)'nin tefsirleri kıssanın sembollere dönüştüklerini gösteren örneklerle doludur (İbnü'l-Arabi, 1968: 406-407; Bursevî, 1969: V, 262-289; Âlûsî, 1415: 292-356). Bu tarz tefsirlerde kıssadaki unsurlar tamamen semboller üzerinden okunmaktadır. Buna göre bilge kişi olarak görülen Hızır, kemale erıştiren kutsi bir akıl ve manevi kemâliyatın sahibidir. Ayette geçen "ebeveyn" ifadesi ruh ve kalp; iki yetime ait hazine ilim hazinesi; balığın canlanması müridin kalbinin tasavvufi yolda hareketlenmesi şeklinde yorumlanmıştır (İbnü'l-Arabi, 1968: 407). Dikkat çeken husus, bu tarz eserlerde Hızır-Musa kıssası ile ilgili olarak hadis âlimlerinin zayıf, hatta mevzu kabul ederek itibar etmediği rivayetlere yer verilmesi ve mevcut rivayet malzemesinin sıhhatine dair hadisçilerin uyarılarının dikkate alınmamasıdır.

Tasavvuf literatüründe Hızır'a velilik nispetinin verildiği sıklıkla görülmekte, yer yer onun "gayb erenlerinden, abdalların ve nakiplerin piri" olduğundan bahsedilmektedir. Bu nedenle Sufiler Hızır'ı melek veya peygamber olarak tanıtan rivayetleri muteber saymazlar. Mutasavvıfların Hızır'ı veli olarak kabul etmeleri tasavvuf düşüncesi açısından oldukça işlevseldir; zira velilik vasfı taşıyan ve birçok sufi liderini eğittiğine inanılan Hızır'ın bu vasfının devam ettiği kabul edilmektedir (Corbin, 2003: 55; Ocak, 1990: 95). Bu telakki, zaman içinde her devirdeki büyük mürşitlerin

Hızır'la özdeşleştirilmesi anlayışını beraberinde getirmiş, bu suretle tasavvufa “Hızır Zaman” (zamanın Hızır'ı) kavramı girmiştir (İbn Hacer, 1917: 119; 153) Buna göre her devrin bir Hızır'ı vardır ve o devirdeki en büyük mürşit, Hızır'dır. Bu düşünce biçiminin daha da geliştirilmesi neticesinde bazı tasavvuf çevrelerinde Hızır, artık velinin kendisinden ayrı bir varlık olarak değil, kendi varlığında zuhur eden ilahi bir tecelli şeklinde algılanmıştır (Ocak,1990: 93-94). İbn Teymiyye (v.728/1328) bu yaklaşımı “açık bir küfür” olarak nitelendirir (İbn Teymiyye, 2003: 103).

Tasavvuftaki Hızır anlayışının Kur'an ve hadislerdekinden daha ileri götürülerek tasavvuf paradigması paralellerinde yeni bir Hızır imgesi ortaya konulduğu görülmektedir. Hızır'la ilgili naslarda yer almayan ek bazı özelliklerin verildiği görülür. Mesela Hızır, cömerttir, eli açıktır, insanlara para yardımı yapar, insanların arasına karışır ve onlarla birlikte yaşar, alış veriş yapar, yer içer, evlenir ve çocuk çocuğa karışır, sema meclislerine katılır. Hızır, değişik kalıplara girebilir; ihtiyar, genç ya da bir çocuk olabilir; tavşan vs. çeşitli hayvan tiplerine girebilir, uzak mesafeleri kat edebilir; ölüleri diriltilebilir; su üstünde yürüyebilir (Gazzâlî, c. II, 290, 294; Abdurrahman Cami, 1995: 33, 92; Kuşeyrî, 1978: 86, 498; Hacı Bektaş Veli, 1958: 77; Ocak, 1990: 87-88).

Tasavvuf ve halk inançlarında Hızır'a yüklenen olağanüstü anlamların Kur'an ve hadislerden kaynaklandığını söylemek oldukça zordur. Zira Kur'an ve hadislerde ortaya konulan Hızır tipolojisi ortak bir bakış açısını yansıtmaktadır. Hızır, “Allah'ın salih bir kulu” ve “ilm-i ledünne vakıf” bir insandır (Aydın, 1986: 54). Bu noktada, İbn Hazm (v.456/1064)'ın, Hızır'ın halen yaşadığını savunan sufi telakkinin aslında Yahudi kökenli Şii mehdilik fikrinin değişik bir yorumu olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. İbn Hazm'a göre Şia'daki mehdilik fikri Yahudilikten alınmış ve bu fikir bilahare tasavvufa intikal etmiştir. Ona göre sufilerin Hızır ve İlyas'ın bugüne kadar yaşadıklarını savunmaları temelde bu düşünceye dayanmaktadır (İbn Hazm, 1996: 37). Benzer bir eleştiri de İbn Teymiyye'den gelmiştir. Hızır'la ilgili hikâyelerin uydurma olduğunu söyleyen İbn Teymiyye, Şiilik'teki Mehdi anlayışı ile Hızır arasındaki benzerliği dikkat çekmiştir (İbn Teymiyye, 2003: 101-103).

Hızır'ı insan olarak kabul etmek soy, kimlik ve ebediliği konusunu tartışmaya açmıştır. Onun soyunu tespiti yönelik yöneltmeler neticesinde insanlık tarihinde başka bir örneğine rastlanılması mümkün olmayan bir soy kütüğü ortaya çıkmıştır. Derin bir bakış, bu kimlik tespitlerinden sonra Hızır'ın gerçek değil, muhayyel ve mitolojik bir figür olduğunu düşünmeye götürecektir. Onun muhayyel bir figür oluşu, farklı kültürlerle ait mitolojik öykülerden oluşturulduğu anlaşılan menkıbevi biyografisine dair rivayetlerde de çok açık bir şekilde kendini göstermektedir. Hızır'ın ismi, soyu, yaşadığı dönem ve ab-ı hayatla ilgili rivayetlerdeki insan ve tabiatüstüne yönelik atıflar, mitosların genel karakteristiklerine ilişkin bu bilgiler çerçevesinde değerlendiril-

diğinde, Hızır'ın aslında çevre kültürlerden ithal edilen çeşitli mitolojik motiflerin İslami kalıplara uyarlanmış bir türevi olduğu ortaya çıkacak ve bilhassa tasavvuf literatüründeki Hızır portresi incelendiğinde bu durum daha net bir görünüm kazanacaktır (Öztürk, 2003: 258-266; Dinç, 2011: 93-95).

4. İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Hızır İnancının Önemi

Hızır'ın yaşadığı yönündeki kabullerin mezhepler tarihi açısından önemli bir sonucu vardır. Şii İmâmiyye düşüncesindeki On ikinci İmam (Mehdi)'in hayatta olması ile Hızır arasında bir irtibat kurulmaya çalışılmaktadır. Allah Teâla, nasıl Hızır'ın her şartta ebedi olarak yaşamasını mümkün kılmış ise aynı şekilde Mehdi'nin hayatta olmasını ve mutlaka döneceğini de mümkün kılmıştır (İbn Babeveyh, 1991: 385, 393, 523). Buradan hareketle özellikle Sünnilerden gelen imamın hayatta olmayacağı yönündeki eleştirilere Hızır örneği gösterilerek imamın hayatta olmasının imkân dâhilinde olacağı vurgulanır.

Şii kaynaklara göre Hızır, Hz. Ali vefat ettiğinde Ali'yi öven bir konuşma yapmış, ağlamış, kendisini dinleyenleri ağlatmış, ardından cenaze namazını kılmış ve mersiye okumuştur. Hızır, Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin'in arkasından da mersiye okumuştur (İbn Babeveyh, 1991: 388-390). Bu inançlar Şii düşüncede Hızır'ın sıkıntılı ve üzüntülü durumlarında Ehl-i Beyt'in yanında ve teselli kaynağı olarak kabul edildiğini gösterir. Ayrıca Hızır, imam kavramının mistik yönünü de işaret eder. Zira Hızır-Musa ilişkisinde Musa zahiri, Hızır ise bätünü temsil etmektedir. Bu ilişki Hz. Ali ile Hz. Peygamber arasında da kurulur. Hz. Peygamber, şeriatı; Ali ise bätünü temsil etmektedir. Kehf süresi 60'ncı ayetteki "iki denizin birleştiği yer" ifadesinde söz konusu olan iki denizle zahir ve bätün ilimleri kastedilmiştir. Burada Hz. Musa, zahir ilmini (şeriat); Hızır ise, bätün ilmini (ilm-i ledün) temsil etmektedir (Demirî, 1305: 245).

Bu yaklaşım aşırı Şii gruplarda görülen "nâtik ve sâmit" düalizmini yansıtır (Tan, 2012: 118; Avcu, 2014: 267, 274). Hızır-İlyas birlikteliğinde Hızır'ın görünmezliği, İlyas'ın ise görünürlük vasfının ön plana çıkması, Âdem'den bu yana her zaman bu şekilde bir ikiliğin varlığı, Şii düşüncede On İkinci İmam'ın hayatta oluşuna bir gerekçe olarak gösterilir, Hızır-Musa diyalogunda Musa'nın konuştuğu aslında imamdır. Hz. Ali'ye nispet edilen bir hutbede onun Hıristiyanlara hitaben, "ben İncil'de adına İlya denilen kişiyim" dediği nakledilmektedir. Burada Ali adıyla İlya/Eli arasındaki benzerlik gözden kaçmamaktadır. Bu şekilde Hz. Ali'nin Eli (İlya) olduğuna dikkat çekilerek, Hızır ile İlya'nın da aynı kişi olduğu kabulü hatırlanır, bununla neticede Ali'nin Hızır olduğu vurgulanmak istenir (Corbin, 2003: 58; Ocak, 1990: 70).

Şii düşüncede Hızır, yaşayan peygamberlerden biridir, Hz. İsa gibi o da hayattadır (Saduk, 1966: 59). Hızır, Zülkarneyn'in komutanlarından biridir. Hızır, imam-

larla sürekli irtibat halindedir ve bazı meclislerde gelip insanlara dinlerini öğretir. Hızır, yalnız kaldığı zamanlarda “Sahibu’z-Zaman”la yani On İkinci İmam Mehdi ile beraber olmakta ve onun yardımcılığını yapmaktadır. İmam Mehdi dünyaya geldiğinde Hızır ile Hz. İsa ona tabi olacaktır. Hızır her yıl hac mevsiminde Mekke’de bulunur ve Arafat’ta hacıların dualarına âmin der (İbn Babeveyh, 1991: 386-387, 391).

Şii düşüncede Hızır’a soy tahsis eden rivayetler de söz konusudur. Buna göre Hızır, Hz. Âdem’in oğlu Kabil’in oğludur. Bir başka rivayete göre Hızır, Nuh’un soyundan gelen Melikan’ın oğlu Talya’dır. Onun adı Hazrevun’dur. Hızır’ın oturduğu kuru bir yer ve yaslandığı kuru bir ağaç hemen yeşerir. (Saduk,1966: I, 60). Sekizinci imam Ali Rıza’ya nispet edilen bir rivayete göre, Hızır âb-ı hayat’tan içerek kıyamete kadar yaşama hakkı elde etmiştir. İmamlar, Hızır’ın sesini duymakta fakat onu görememektedirler. İmamiyye kaynaklarında Hızır’ın peygamberimizle görüştüğüne dair nakil yoktur. Fakat Hz. Ali’den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Ali, Fatıma ve diğer aile fertleri Hz. Peygamber’in evinde taziyeleri kabul ederken Hızır da gelip taziyede bulunmuştur (Saduk,1991: 390-392).

Şii düşüncede Hızır’ın sağ olduğuna kuvvetle inanılması, imam kavramının mistik yönüyle ilgili görünmektedir. Şöyle ki, nasıl Hz. Musa ve Hızır ilişkisinde birincisi şeriati, ikincisi bâtnî bilgiyi temsil ediyorsa, Hz. Muhammed ve ilk imam Hz. Ali aynı çerçevede değerlendirilmektedir. Buna göre Hz. Muhammed’in Hızır’ı Hz. Ali’dir. Şiiilerin Hızır’ın hayatta olmasına verdikleri önemin, aslında bu mezhepteki Mehdi anlayışı ile derin ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Mehdi bekleme ümidinin, Hızır gibi ebedi bir şahsiyet kavramı ile takviye göreceği açıktır ve düşüncenin meşruyetini temin açısından oldukça işlevseldir (Ocak, 1991: 70).

Şii düşüncede Hızır ile imam arasında kurulan irtibatın bir diğer dayanak noktası da Hızır ile özdeşleşen “yeşil” renktir. Bu renk gerçekte İslam’ın şiarlarından sayılmaktadır. Yeşil, seçkinleri temsil etmektedir ve Şiiilerin rengidir. Yeşil, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’i temsil etmektedir. Hâlâ hayatta olan On İkinci İmam, Beyazlık Denizi’nin ortasındaki Yeşil Ada’da ikâmet etmektedir. Neticede her peygambere özgü bir renk vardır, yeşil de Hz. Peygamber’in rengidir, Ali tarafından temsil edilmektedir (Corbin, 2003: 57). Yine *Velâyetnâme*’de Hızır, yüzü “yeşil nikablı” bir figür olarak sunulmaktadır ki, (Hacı Bektaş Veli, 1958: 91) bunu Türklerdeki Hızır inancına Şii-liğün katkısı olarak yorumlamak mümkündür.

Hızır inancının sadece Şia içerisinde ana bünye konumunda olan İmamiyye Şia’sında değil, yanı sıra Şii düşüncenin alt kollarında da bir yansıması olmuştur. Nitekim Hızır telakkisi Nusayrîler başta olmak üzere aşırı Şiiiler (Gâliyye), Yezidiler ve Dürzîler arasında da görülmektedir. Özellikle Nusayrî inanç hayatında Hızır’ın oldukça dikkat çeken bir karşılığı vardır. Nusayrîlerde Hızır inancı çok güçlüdür. Öyle

ki, onların yaşadığı bölgelerde Hızır adına yapılmış çok sayıda türbe vardır (Türk, 2005: 211, 229).

Hızır'a yüklenen bu anlam, Şii bilinci açısından son derece önemlidir. Şii düşüncede Hızır'a yapılan vurgu, İmamların sahip olduğu bilgilerin kökenini, peygamberlere vahyolunan tüm bilgilere, bilgilerin gizemine sahip olduklarını, imamların bütün lisanları bildiklerini ifade etmeye götürmüştür (Corbin, 2003: 58). Hızır'ın en önemli özelliği olan bilge kişilik vasfı, Şii kaynaklarca dikkate alınır ve onun bilgeliği ile imamların bilgeliği karşılaştırılır. Buna göre İmamlar, düşünce tarihinde bilgi ile sembolleşen isim olan Hızır'dan daha bilgilidirler. Nitekim İmamîyye Şiâsi'nin en önemli hadis kaynağı Küleynî (v.329/941)'nin *el-Ka'fî*'sinde Ca'fer es-Sâdık (v.148/765)'in şöyle dediği aktarılır: "Eğer Musa (a.s) ile Hızır'ın yanında olsaydım, onlara, kendilerinden daha çok bildiğimi haber verirdim ve ikisinin de bilmediği şeyleri onlara bildirirdim. Çünkü Musa ve Hızır'a, olanlara ilişkin bilgi verilmişti, buna karşılık kıyamet gününe kadar olacaklara ilişkin bilgi verilmemişti. Ancak bu bilgi sadece bize verildi. Biz, bu bilgileri Rasûlullah (s.a.v)'tan miras olarak aldık" (Küleynî, 1363: 261).

5. Türk Halk Düşüncesinde Hızır İnanıcı ve Bunun Alevi-Bektaşî İnançlarına Etkisi

Hızır inancı bütün Türk dünyasında canlı olarak yaşatılan inançlardan birisidir. Türk edebiyatından Türk destanına, Türk masallarına, dini-tasavvufî ürünlerine varıncaya dek, şairi, edibi, köylüsü, şehirlisi, genci ve ihtiyarıyla bu inançta bütünleşen Türk insanı, Hızır figürünü hafızasında yaşatmış, Hızır'a tahsis edilen günde gerçekleşmesini beklediği ümitlerini onun sahip olduğu manevi gücüne havale etmiştir (Aydın, 1986: 51).

Hızır düşüncesinin Türk toplumlarında kabul görmesinde bu toplumların kültürel belleği konumunda olan *İskendername*, *Battalname*, *Danışmendname*, *Dede Korkut Kitabı*, *Saltukname*, *Manas Destanı*, *Alpamış Destanı*, *Koroğlu Destanı*, *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, *Âşık Garip*, *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre* gibi eserlerden başlayarak hemen bütün halk hikâyeleri, masal, efsane, menkıbe ve şiirlerde işlenmiş olması katkı sağlamıştır. Bu eserlerde genellikle boz atlı, yeşil elbiseli, yüzü açık veya nikaplı, yeşil mızrak veya kamçılı, istediği kılığa girebilen bir kişi olarak tasavvur edilen Hızır, darda kalanlara yardım eden, iyileri ödüllendirip kötülere cezalandıran, bolluk ve bereket başlatılan, Müslüman askerlere yardım için savaşlara katılan bir şahıs olarak tanıtılır (Kurnaz, 1998: 411-412; Dinç, 2011, 137-143).

"Hızır Peygamber, Hızır Nebi ve Hızır Aleyhisselam" gibi sıfatlarla sunulan Hızır'ın (Boratav, 1964: 467) Türk halk inançlarındaki fiziki portresi dikkat çeker. Buna göre o, dilenci, fakir, aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyardır. Kendini tanıtmazsa onu tanımak mümkün değildir, ancak yine de onu tanımanın bazı yolları vardır. Mesela

şehadet parmağıyla orta parmağı aynı boydadır; parmaklarından biri kemiksizdir; yüzünde yeşil bir nikap/peçe, altında boz bir at, elinde bir mızrak vardır. Bastığı yerde güller, çiçekler açar, ekinler yeşerir, bülbüller ötmeye başlar. Elini sürdüğü kişi dertlerden, uğursuzluklardan ve hastalıklardan arınır, ömür boyu sürecek bir bolluğa kavuşur. Bu tipoloji eski Türk inançlarındaki “aksakallı beyaz elbiseli ihtiyar” figürüyle örtüşmektedir (Ocak, 1990:116-117).

Türk inançlarında Hızır inancı Yesevilik'te ve dolayısıyla Türkistan tasavvufunda önemlidir. İnanişâ göre Ahmed Yesevî'nin babası Şeyh İbrahim, on bin müridiyle birlikte Hızır'a arkadaş olmuş, Şeyh İbrahim'in, halifesi Şeyh Musa'nın kızıyla evlenmesine de Hızır delalet etmiştir. Ahmed Yesevî Hızır'la görüşüp irşadlarından faydalanmış, Yesevilik'te önemli bir yer tutan “zıkr-i erre”yi ona Hızır telkin etmiştir. Süleyman Ata, hikemî şiirler söyleme yeteneğini Hızır'ın duası sayesinde kazanmış; Aziz Mahmud Hüdayî Celvetiyye'deki Hızır kıyâmı (*nısf-ı kıyam*) zikrini Hızır'dan almıştır (Köprülü, 1976: 32, 37, 89,105; Yılmaz, 1982: 222; Ocak, 1990: 94-95).

XII. Yüzyılda Hızır adına kurulan ve pir olarak Hızır'ın görüldüğü Hızır tarihinin varlığı, onun Türklerin dini hayatında önemli etkileri olan Ahmet Yesevî (v. 562/1166) ve Abdullah Gucduvânî (v.574/ 1179) gibi sufilerin yetişmesinde rolünün olduğunun ileri sürülmesi (Ocak, 1990: 95; Çelebi, 1998: 411) özellikle Yesevilik'in etkili olduğu Alevi- Bektaşî düşüncesinde Hızır inancının kök salmasına katkı sağlamıştır. Nitekim Bektaşilikte on iki posttan biri olan “mihmandarlık” postunun sahibinin Hızır olduğuna inanılır (Ocak, 1990:168; Uludağ, 1998: 410; Korkmaz, 2005: 466-467; Altınok, 27-28). “Mihman Ali'dir” sözünde olduğu üzere Hızır, bazen Hz. Ali'nin adı olarak da kullanılır. Alevilerde ise eve gelen her misafirin Hızır olabileceği inancı, misafire büyük kıymet ve önem izafe edilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan misafir ağırlamayı adet haline getiren “hanedan” evleri “filan ağanın ocağıdır” diyerek mübarek sayılmış, buralarda Hz. Ali'nin yani Hızır'ın yemek yediği kabul edilmiştir (Şapolyo, 1964: 283; Ocak, 1990: 110).

Hızır inancı Sünnî ve Alevi-Bektaşî çevrelerde ortak bir değer olarak görülse de Hızır makamlarının bulunduğu yerler genelde Alevilerin yaşadıkları bölgelerdir. Alevi-Bektaşî inancında Hızır, kutsal bir kişilik olarak kabul edilir. O, “ricalü'l-gayb” tandır ve halen hayattadır. Hıdırellez bayramı, Hızır ve İlyas peygamberlerin bulunduğu gün anısına kutlanır. Alevilikte ayrıca “Hızır-İlyas Kurbanı” vardır ve bu, yaşanan sevinçli bir olayın ya da bir dileğin yerine gelmiş olması anısına Mayıs ayının altıncı günü yapılan tören ve bu törende tıglanan kurbandır. Yine Alevilikte “Hızır orucu” ve “Hızır postu” kavramları da vardır (Korkmaz, 2005: 320-321).

Alevi düşüncesi içerisinde Hızır, inanç sisteminin önemli bir bölümünü teşkil eder, hatta her aşiretin ve ocağın kendine özgün bir Hızır'ı ve Hızır için tuttıkları oruç ve lokma günleri bulunmaktadır. Bu sebeple özellikle Doğu'daki Aleviler, Hı-

zır'ı "Boz Atlı Hızır, Kır Atlı Hızır, Dor Atlı Hızır, Hozatlı Hızır" şeklindeki isimlerle de çağırılmaktadırlar. Ocak ayının son haftasından başlamak üzere şubat ayının on altı, on yedi ve on sekizinci günlerine kadar her aşiret ve ocak üçer günlük belli dönemlerde oruç tutarak, lokma yaparak bu dinî inanç geleneğini yerine getirmektedirler (Türkdoğan, 2004: 19; Kalafat, 2011: 28- 30).

Alevi-Bektaşî düşüncesinde Hızır, bütün olanakların tükendiği ve çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağrıldığında mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi bir kurtarıcı olarak görülür. Türkçedeki "kul sıkışmayınca Hızır yetişmez", "hızır gibi yetişti" gibi deyimler bu halk inancının bir yansımasıdır. Bu nedenle Hızır, bütün İslam milletlerinin folklorındaki en canlı, en bilinen simadır. Özellikle Türkler için Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra en çok bilinen kişi Hızır'dır (Ocak, 1990: 103-104).

Alevi-Bektaşî düşüncesinde Hızır inancına temel olacak bazı rivayetlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan birine göre Hz. Ali şehit edilmeden önce oğullarına; "ben ölünce beni yıkayın, kefenleyin ve namazımı kılın. Gaibden bir deveci gelir. Tabutumu onun devesine yükleyin ve gönderin." diye vasiyet eder. Hasan ve Hüseyin de Hz. Ali'yi yıkar, kefenlerler, namazını kılarlar. O sırada gelen ve Hüseyin'e kırmızı, Hasan'a sarı birer don veren yüzü örtülü deveciye Hz. Ali'nin tabutunu teslim ederler. Önce onun Hızır olduğunu düşünürler. Bir müddet sonra kuşkulanarak Hasan ve Hüseyin tabutun peşine düşerler. Yaklaştıklarında görürler ki, deveyi çeken Hz. Ali, deve ise Hz. Ali'nin devesidir. Hz. Ali evlatlarına dönerek "benim sırrımın binde birine vakıf oldunuz; Ali sırrı, arı sırrıdır. Devecinin verdiği kırmızı ve sarı donları gün gelir giyeceksiniz" der. Bu olay ressamlar tarafından resimlendirilerek tablolaştırılmakta ve Anadolu'nun birçok yöresinde evlere asılmaktadır (Altınok, 2007: 29).

Alevi-Bektaşî inançlarında Hz. Ali ile Hızır ve İlya özdeşleştirilebilmektedir. Hızır, bazen Hacı Bektaş, Hacım Sultan ve hatta Şah İsmail ile de bir tutulmaktadır. Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin bir tutulması nedeniyle, dolaylı olarak Hz. Muhammed ile Hızır'ın da özdeşliğinden bahsedilebilir (Ocak, 1990: 107). Ehl-i Beyt'in yaşadığı zorluklar da Alevi-Bektaşî düşüncesinde Hz. Ali ile Hızır'ın bütünleştirilerek, Hızır Ali şekline büründürülmesine sebep olmuştur (Cangüder, 2012: 7). Hızır- Hacı Bektaş özdeşliğine dair bir rivayet *Velayetname*'de yer almaktadır. Buna göre Saru İsmail, Hacı Bektaş'ın cenazesine katılıp yıkama işleminde bulunan "yeşil peçeli" kişi ile beraber görev yaparken bu yeşil peçeli şahsı merak eder. Saru İsmail su dökmekte, nikaplı kişi ise cenazeyi yıkamaktadır. Cenaze yıkandıktan sonra musallaya konulur. Boz atlı er öne geçer, imamlık yapar, erenler yetmiş saf olup ona uyarlar, namaz kılınp cenaze götürülüp mezarına defnedilir. Boz atlı, erenlerle vedalaşp yürümeye başlar. Saru İsmail, "acaba bu kim? Eğer Hızır'sa ben onunla görüşmüştüm, mutlaka tanırım" der ve koşup ardından ona yetişir. "Namazını kıl

diğın, yüzünü gördüğün er hakkı için, kimsin?” diye sorar. Boz atlı er, Saru İsmail’in niyazına dayanamaz, peçesini açar. Saru İsmail, karşısında Hacı Bektaş Veli’yi bulur. Hünkâr ona “er odur ki ölmeden ölür, kendi cenazesini kendisi yıkar, sen de var buna çaba göster” diyerek gözden kaybolur (Hacı Bektaş Veli, 1958: 91).

Bazı kaynaklarda Alevi düşüncesindeki, Hızır algısı şöyle verilir: Hızır, oldukça geniş bir coğrafyada, dara düşenlerin, ezilenlerin, karda tipiye tutulanların, denizde boğulmak üzere olanların, işkence görenlerin, hastaların, fakirlerin, “yetiş imdadıma ya Hızır” diyerek çağırdıkları ortak bir isimdir. Alevilere göre Hızır bazen bir melek bazen bir kurtarıcı ve yaratıcıdır. Aleviler misafiri Hızır’la, Hızır’ı da Hz. Ali ile özdeşleştirmişlerdir. Alevilerde Hızır, Nebidir ve Ali’dir. Ya da Hz. Ali’nin insanlara anında yardımcı olması için gönderdiği yanı başımızdaki temsilcidir. Hızır, toplumsal yaşamda adalet ve güvencenin sembolüdür. Haksızlığa uğrayanların “Hızır belanı versin” dediklerini ve burada haksızlığa uğrayanların Hızır’a sığındıkları görülür. Anadolu insanı için Hızır, her zaman doğru, çalışkan, her yerde hazır, adaletli, yardımsever, dar günde imdada anında yetişen, bilge, ulu, evliya veya derviştir (<http://www.Alevitakvimi.com/inancsal-gunleri/hizir-orucu/>).

6. Hızırnâme’de Hızır Motifi

Seyyid Alizâde’nin *Hızırnâme*’sinde Hızır, sıklıkla “Hızır nebi” ,“Hızır Nebi aleyhisselam” ve “Hazreti Hızır” vasıflarıyla sunulur ki, bu ifadeler Türk halk inancında kabul gören Hızır’a verilen isimlerle aynıdır. Hızır’ın boz ata sahip olduğu, boz atın gövdesinin ve tırnağının nurlu olduğu, yol alırken “şah” diyerek yol aldığı ifade edilir (Seyyid Alizâde, 2007: 204, 207, 208, 216, 219, 228, 364, 383, 567, 580). Eser, çok sayıda kişi ve varlık arasındaki çeşitli metaforların kullanıldığı diyaloglar üzerinde inşa edilmiştir. Diyalogların bir ucunda mutlaka Hızır yer alırken, diğer ucundaki muhatap sürekli değişir. Buna göre başta Allah Teâlâ olmak üzere, Hz. Peygamber, dört büyük melek, çeşitli ruhlar, Hz. Ali, on iki imamın her biri ve Selman muhataplar arasındadır. Diyaloglar sürerken bazen aniden şahıs değişmekte, söz gelimi Hızır, Hz. Peygamber’le konuşurken onun yerine birden dört büyük meleklere, imamlara ya da Şii-Alevi düşüncede kıymet atfedilen şahıslara geçildiği görülür. Örneğin bir diyalogda Selman, Hızır’ı överken “pir” diyerek Hızır’ın eline ve ayağına yapışır (Seyyid Alizâde, 2007: 207-208). Selman, Hızır’la konuşurken o esnada Ali gelir. Hızır bu durumu “emanet sahibi geldi” diyerek karşılar. Ali ise Hızır’ı “karındaş” olarak niteler. Hızır, Ali’nin eline ve ayağına yüz sürer, Ali’nin daveti üzerine ceme katılır ve erkân çalar. O da başta Hz. Peygamber’in adı olmak üzere On İki İmam’ın isimlerinin sıralandığı bir erkân çalar. Bu esnada Hızır’ın yanında Hz. Hüseyin ve cennetin bekçisi olarak bilinen Rıdvan da vardır. Birlikte on yedi erkân çalarlar. Şah olarak nitelendirilen Hz. Ali’nin işaretleriyle Hızır kırklara birden erkân çıkarır, cemin kapanış duasını ise Ali yapar (Seyyid Alizâde, 2007: 211-212, 215-216).

Cemlerde daha çok Zeynel Abidin ve Muhammed Bakır'ın isimleri ön plana çıkmaktadır. Hızır, Zeyne'l-Abidin ile birlikte cemi yönetir ve birbirlerine “karındaşım” ifadesini kullanırlar. Hızır, Zeynel Abidin'in elini tutarak birlikte cennet-i âlâya giderler. Allah Teâlâ'nın Zeynel Abidin'in hürmetine herkesi bağışladığı ifade edilir. Bu iki imamın huzurunda Hızır ve dört büyük meleklerden Mikail, İsrail ve Azrail hesaba çekilmektedir (Seyyid Alizâde, 2007: 219, 220, 224, 255). İmamların meleklerle diyaloglarında ilginç söylemlere rastlanmaktadır. Söz gelimi bir diyalogda Zeynel Abidin, Azrail'e “kalk, semah eyle” diyebilmektedir. Zeynel Abidin'in yönettiği cemde, “Muhammed, Ali, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Kızıl Deli Sultan, Abdal Musa” zikir çekerlerken Cebrail kapıyı çalıp içeri girince cemdeki herkes ayağı kalkmakta, Zeynel Abidin'in işaretleriyle tekrar yerlerine oturmaktadırlar. Hızır, eşya sıfatlarına sahip olarak insanlara gözükmektedir ve bu insanları bazen dehşete düşürmektedir (Seyyid Alizâde, 2007: 360-364).

Hızır, İmam Bakır'a ikrar verir, onu “Sultan-ı Şah; Şah-ı Merdân” Ali'yi ise “Pir” olarak görür (Seyyid Alizâde, 2007: 227). Hızır, İmam Bakır'ın yönettiği bir ceme katılır ve buraya melek Mikail de gelir. Hızır ile Mikail birbirlerine “karındaş” diye hitap ederler. Mikail, İsrail'in hurilerinden birinin Musa Kazım'ı gördüğünü ve ona âşık olduğunu, aşkından yemeden içmeden kesildiğini ve bu durumun dayanılmaz olduğunu söyler. Bunun üzerine Hızır, Allah ile münacata giderken o hurinin acı feryadını işittiğini, yanında olan ve “Hazreti şah” olarak nitelediği Ali'ye durumu sorduğunu, onun da durumu aynen aktardığını, çarenin ise Musa Kazım ile İsrail'in buluşmasından geçtiğini, Hızır'ın da bu fikri onayladığını, bu durumu gören Mikail “ya Hızır Nebi, düşmüşlerin elinin elçisisin. Çaresi sende kaldı” diyerek eteğine yapıştı, Mikail'in “koy vermem, Ali eteğidir bu etek” dediği, Hızır'ın da “koyver eteği ya karındaşım Mikail, sizin ile danışık edelim” dediği ve sonra Hızır, Zeynel Abidin ile birlikte Mikail'le buluşmaya çıktığı esnada İsrail'in Zeynel Abidin'i “sefa geldin ya aşkımin Musa-i Kazım'ımın aslı ve nesli,” diyerek yüz sürüp secde ederek karşıladığını belirtir (Seyyid Alizâde, 2007: 235,236, 247).

Hızır, henüz varlıklar ortaya çıkmadan önce bile kendisini “Hızır Nebi” olarak sunar. Ona göre bu evrende kendisinin de içinde bulunduğu on yedi ruh vardır ve bunların biri reistir. Bu on yedi ruh, reisin emirleri doğrultusunda felekleri, yedi iklimi, dört köşeyi, dokuz tümeni ve denizleri yaratmıştır. Cihan, bu haliyle çok uzun süre atıl halde bekledikten sonra bir güher yaratmışlar, ondan muhibbi hanedan yaratılmıştır. Bu ruhlar, bir kara taş yaratmışlar ve ondan yetmiş iki millet meydana gelmiştir. Onlar, güherin bir ucunda, hiç kimse yokken dört mukarreb melek yaratmışlar, sonra kara taş haricinde tüm eşyaya can vermişlerdir. Daha sonra reis olan ruh, kara taşın kırılmasını istemiş ama Hızır'a onu kırma yetkisi vermemiştir. Bunun üzerine Hızır ağlamış, reis Âdem'in topraktan yaratıldığını ve onun bize (on yedi

ruha) kast edeceğini, bunun için ona bir hasım yaratılması gerektiğini ifade etmiştir (Seyyid Alizâde, 2007: 368, 371, 372).

Hızır, tüm canlıları yaratan bir kimlikle sunulur. Hızır'ın ve on yedi ruhtan başka ruhların var olduğunu ve bunların sayısının on iki olduğunu, onlarla yapılan konuşmada onların bu yedi ruhun da üstünde olduğuna işaret edilir. Bu iki ruh grubu arasında çıkan bir dövüşte on yedi ruhtan kan çıkarken, on iki ruhtan su çıkmıştır. Hızır, bu farkı, on iki ruhun üstünlüğü olarak değerlendirir (Seyyid Alizâde, 2007: 371, 375, 419). Hızır bu grup ruha reislerinin kim olduğunu sorar. Onlar da reisi-mize “şah” derler diye cevap verirler. Hızır, meclislerinin adını sorar. Onlar da çok meclisleri olduğunu, hangisini sorduğunu ifade ederler. Bunun üzerine Hızır soruyu, “ikrar meclisi” şeklinde düzletir. On iki ruh bu soruya meclisimiz “kırklar meclisi” diye yanıt verir. Hızır, kendisi ile konuşan ruhun ismini ısrarla sorunca o da “adına İmam Bakır” derler, şeklinde cevap verir. Hızır'ın şahın kimliği ve onunla görüşme isteği Hızır ve beraberindeki on yedi ruhun aklının zayi olmasına, bayılmalarına yol açar. Onlar uyandıklarında karşılarında bir elma bulurlar. O elma, on iki imam, kırklar meclisi, dört kapı-kırkmak, on iki farz gibi hususları temsil etmektedir. Hızır, on iki ruhun yanına vardığında onların bir ruh olduğunu, daha da yaklaştığında onların bir güher (cevher) olduklarını görür, Hızır ve beraberindekiler bayılırlar (Seyyid Alizâde, 2007: 379-380, 383, 427, 431, 435).

Hızır ısrarlı bir şekilde on iki ruhun sahip olduğu konumu öğrenmek bu on iki ruhla birlikte hareket etmek istemektedir. Ancak o ruhlar buna pek yanaşmamaktadırlar (Seyyid Alizâde, 2007: 387). Burada on iki ruh kavramının mecaz yoluyla on iki imamın temsili olduğunu söylemek imkân dahilinde olsa da eserde bu ifadenin doğrudan imamları tanımladığına dair bir yaklaşım söz konusu değildir.

Alevi-Bektaşî düşüncesinde oldukça önemli olan “şah” kavramı eserde sıklıkla yer almaktadır. Bu kullanımın bir standardı olduğunu söylemek zordur. Çünkü bu kavramın Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve on iki imamlar hakkında kullanımları söz konusudur. Mesela Hz. Peygamber'in “şah” olarak gösterildiği bir diyalogda on iki ruhu ve liderlerini görmekte ısrarcı olan, onlara yaklaştıklarında on iki ruhu bir tek ruh olarak gören ve gördükleri karşısında bayılan Hızır ve arkadaşları, uyandıklarında karşılarında “şah” olarak nitelendirdikleri Hz. Peygamber'i görürler (Seyyid Alizâde, 2007: 391-392, 395).

On yedi ruh, on iki ruhun karşısında bayıldıktan sonra uyandıklarında karşılarında Hz. Peygamber'i ve bir elma bulurlar. Hz. Peygamber, Hızır ve arkadaşlarına baygınlık sürenlerin kırk bin yıl olduğunu, Hızır'ın yanında yer alan diğer ruhların elmayı koklamaya teşebbüs ettiklerini, ancak Hz. Peygamber'in kendisinin Hızır'ın ruhuna girerek onlara engel olduğunu “eğer engel olmasaydım erkânsızlık etmeleri sebebiyle dünya yok olacaktı” ifadeleriyle tamamlar (Seyyid Alizâde, 2007: 439-440).

Diyalogda yer verilen elmanın vasıfları Hz. Peygamber'in dilinden aktarılır. Buna göre elmanın sırları vardır. Hz. Peygamber onları şöyle sıralar: "O elmadan dört ruh oldu, ondan sonra on iki imam oldu, sonra dört kapı kırk makam, on iki farz-ı kifaye oldu, nurdan taç oldu, işte o benim." (Seyyid Alizâde, 2007: 443). Bu diyalogda Hz. Peygamber, Ali-Muhammed'i kendi ruhu; Hasan ve Hüseyin'i aslı; İmam Zeynel Abidin'i, Bâkır'ı, Cafer-i Sâdik'ı ve Musâ-i Kâzım'ı kendi canı ve özü; Muhammed Takî'yi nuru; Ali Nakî'yi kendi sırrı; Hasanü'l-Askerî'yi ve mülk-i âlem sâhibi olarak nitelendirdiği Muhammed Mehdi'yi kendi özü olarak nitelendirir. Yine Hz. Peygamber kendini Tâhir Hûşenk, İskender, Zülkarneyn, Kızıl Deli Sultân, Şeyh Safî, üstâdlar üstadı Hatâyî, Âl-i Horasan ve Âl-i Şâh Abbas olarak niteler. Hızır, velayetin sırrı, âlemin canı ve kutbu, velayetin sırrı olarak gösterilen Hacı Bektaş Veli'yi tanımaması nedeniyle, "fehimsiz" olarak nitelendirilir. Daha sonra Hz. Peygamber Hızır'ı uyararak sayılan hususları iyi bilmesi, gereğini yapmasını ister (Seyyid Alizâde, 2007: 391-392, 395, 439-440, 444, 447).

Hızır'ın bu ruhların şahını bulma çabası sürmekte, nihayetinde Cafer Sadık şah olarak görülmektedir (Seyyid Alizâde, 2007: 399). Bu diyalogun devamında Hz. Peygamber "yâ Hızır, gel imdi görelim cümle eşyâları yarattın, cümlesine ad urdun, nice yüz yıllar özsüz yattı. Ol zamân sizin ile yedi rûh idüğün, hiçbir böyle rûh işittin mi yâ Hızır?" deyince Hızır "ol zamân seğırtip secde edip; "cümlesini sende gördüm yâ Resûla'llâh" diyerek sücûd ettikten sonra şöyle der: "Yâ Şâh, senin rûhunu on iki rûh bilmeyen, senin şefâatından mahrum olsun yâ Şahım". Bunun üzerine Hz. Peygamber "okun yâ Hızır! Hem gel imdi sana onların on ikisinin de ilmini sana ta'lim eyleyem. Dünyâda on ikiden mâadâ ilim yoktur" der (Seyyid Alizâde, 2007: 444-448).

Hızır, Şah ile birlikte imamları seyreder. Ali-Muhammed'in bir nur haline gelmesini, nurun önce bir elma, daha sonra her birinin insan suretine büründürülerek tekrar yaratılmaları, Cebrâil'in vereceği elmadan Fâtıma, Döldül, Kanber'in yaratılacağını ifade edilir. Daha sonra Hızır, Şah'ın emriyle şehadet olarak nitelediği "lâ ilâ he illallah Hak Muhammed Resûlu'llâh, Aliyyün Veliyyu'llâh, Mürşidin Kâmil. Allâh" ifadesini burçlara yazar (Seyyid Alizâde, 2007: 456,458, 463).

Hızır, mahlûkat içinde en sevilen varlıktır. Onun babası ve anası yoktur, bu durum onun çok sevilme nedenlerindedir. Hızır, Şah'ın bâtın/gizli elidir, insanlara görünmez. Hızır'ın sevdiği kişiye dünya nimetleri veya daha kıymetlisi olan bâtın ilmi nasip olur. Bu durum Hızır'ın baki olmasının nedenidir. Bu husus Şah tarafından şöyle ifade edilir: "Ya Hızır Nebi, seni anınçün baki kodu, yarattığı kulların bunaldığı zamanda yetişesin, nerde olursa olsun" (Seyyid Alizâde, 2007: 407, 407, 408).

Çeşitli diyaloglarda Hızır "fehimsiz" olarak nitelendirilir. Bu niteleme için net bir tanım verilmemesine rağmen metnin bütünlüğünden Hızır'ın on iki ruhların

kimliği, ne iş yaptıkları, Allah'ın tasarrufları hakkında yerli yerinde değerlendirme yapamaması, özellikle olayların iç yüzünü anlamayıp durmadan soru soran bir kişilik için kullanıldığı söylenebilir. Hızır'ın da içinde yer aldığı on yedi ruhun evrende ilk olarak yaratılmış olduğu kabulü varken, on iki ruhun kendilerinden önce var olması meselesini anlamak için sorular soran Hızır'ın bu durumu “fehimsizlik” olarak nitelendirilir (Seyyid Alizâde, 2007: 414-15, 427, 428, 436).

Hızır için ayrıca “başı sakat Hızır”, “tıfil Hızır”, gibi başka nitelendirmelere de rastlanılmaktadır (Seyyid Alizâde, 2007: 428, 436). Burada ilginç olan, bütün kültürlerde bilgeliği ile dikkat çeken bir karakter olan Hızır imgesinin Alevi-Bektaşî literatüründe cahillikle tavsif edilmesidir. Bilgelik vasfının Hızır ile özdeşleştiğinin bu kaynaklar da farkındadırlar, ama bu yaklaşımla ifade edilmek istenen husus, bilgi konusunda tek merciin on iki imam olması gerektiği düşüncesidir. Eserde bu husus Hz. Peygamber'in “dünyâda on ikiden mâadâ ilim yoktur” (Seyyid Alizâde, 2007: 448) şeklinde ifade edilir. İlimin on iki ruh ile irtibatlandırılmasını Şii telakkilerin bir etkisi olarak okumak mümkündür. Zira Şii düşüncede ilim imamlarla kaimdir. İmamlar, Âdem'den itibaren tüm peygamberlerin mirasçısıydılar, ilim adına ne varsa her şey Ali ve evladında cem edilmiştir. Nereye gidilirse gidilsin ilim konusunda zorunlu olarak müracaat edilecek yer Ehl-i Beyt'tir. İlim denilen şey, Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerdir, onlar da imamlarda bulunmaktadır (Saffâr, 2010: 39, 341). Öte yandan eserde on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed Mehdi, “mülk-i âlem sâhibi ve “Mehdi-yi Sahib-i zaman” olarak sunulmaktadır (Seyyid Alizâde, 2007: 452). Bu durumu, eserde Şiiliğin izleri olarak nitelendirmek mümkündür (Küleynî, 1363: 516).

Allah “Hızır sıfatında” dört mukarreb melek yaratmıştır. Onlar kanatlıdırlar ve uçarlar, görünmezler, gezerler, konacak yer bulamazlar, tam düşecekleri esnada Allah Hızır'a emreder, Hızır tutar onları yere indirir (Seyyid Alizâde, 2007: 471-472). Hızır, dört mukarreb melekten üstündür, bu melekleri yaratan ve Allah'ın isteği doğrultusunda bu dördünün isimlerini veren de Hızır'dır. Onlar Hızır'a “hâlikimizsin, biz kullarınız” (Seyyid Alizâde, 2007: 568, 571) şeklinde hitap ederler.

Hızır, cihanın şahı ve Allah'ın özü olarak nitelendirilir. Bu diyalogun devamında Hızır ile Allah arasında kurtuluşa eren fırka gündeme gelir. Hızır, onların kimler olduğunu sorduğunda “Muhammed-Ali'nin yolunu ve erkânını işleyenler” şeklinde cevap alır. Yine on iki imam Hızır tarafından “on iki imamı seversen kaldır şu kezzabı” şeklindeki ifadesinde bir tavassut/vesile aracı olarak müracaat edilir (Seyyid Alizâde, 2007: 483, 496, 515).

Bu eserde Hızır olukça fonksiyonlu bir kişiliktir. Nitekim Hızır hemen her şeyin yaratıcısı olarak görüldüğü gibi, yanı sıra ahirette mizanı kuracak olan, kıldan ince kılıçtan keskin revan köprüsünü yapacak olan da Hızır'dır.

Eserde kara taş metaforu üzerinden tüm insanlığın yaratıldığı, insanın yaratılışında dört unsurun bir araya geldiği, Allah'ın Hızır'a Âdem'i yaratmasını emrettiği de ifade edilir (Seyyid Alizâde, 2007: 507, 537-539).

7. Sonuç

Hızır inancına birçok kültürde rastlamak mümkündür. Bu inancın Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmasında Müslüman toplumların İslam'dan önceki gelenek ve kabullerinin yanı sıra Kur'an ve hadislerde Hızır ile ilgili yer alan bilgilerin önemli oranda etkili olduğu ifade edilebilir.

Hızırnâme, Alevi- Bektaşî yazılı edebiyatının buyruklar kadar önemli bir yazın türüdür. Seyyid Alizâde'nin *Hızırnâme'si* Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli görülen birçok konuyu ele almaktadır. Eserde dört kapı, kırk makam, on iki imam, on yedi kemerbest, on iki farz, Muhammed-Ali, imam, veli, Ehl-i beyt, sır, şah, pir, erenler gibi kavramlara; Hatice, Selman, Kamber, Hacı Bektaş Veli, Şah Hatayi, Şeyh Safî gibi bu düşünce yapılarında sembolleşen isimlere sıklıkla atıflar yapılmaktadır.

Alevi-Bektaşî geleneğinde görülen “sembolik dil kullanımı” bu eserin de önemli özellikleri arasındadır. Eser, Hızır'ın temel karakter olduğu diyaloglar üzerine kurulmuştur. Bu diyalogların tarafları arasında Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, Hz. Ali, diğer imamlar, Selman gibi isimler yer almaktadır. Bu durum beraberinde bazı zorlukları getirmektedir. Çünkü diyaloglarda Hızır'ın karşısındaki kişi aniden değişmekte, dolayısıyla muhatap karışıklığına yol açmaktadır. Bir diğer konu da günümüz Alevi-Bektaşî düşüncesinde kapsamı net olan bazı kavramların eserde değişkenlik göstermesidir. Buna en güzel örnek “şah” kavramı verilebilir. Eserde bu kavram bazen Allah Teâlâ, bazen Hz. Peygamber ve çoğunlukla da Hz. Ali şeklinde kullanılmaktadır.

Eserde yer alan Hızır tipolojisinin Türk halk inançlarındaki Hızır imgesiyle örtüştüğü ifade edilebilir. Hızır, Allah'ın bätını yönüdür. Hızır, hem madde hem de manevi açılardan kullara katkı sağlayan biridir. Hızır'ın uzun ömürlü olması çaresizlere ve zorda kalmışlara yardım etmesine bağlanır.

Hızır bilgelikle maruf olmasına rağmen bazı olaylar karşısındaki tutumu nedeniyle “fehimsiz” olarak nitelendirilir. Bu ifadenin geçtiği bağlamlar dikkate alındığında onun meselelerin künhüne vakıf olamadığı, bu konuda ondan üstün olan on iki ruhun varlığına işaretle bilginin on iki ruhla irtibatlandırıldığı görülmektedir. Burada on iki ruh Hızır'dan da bilgili olan on iki imamdır. İlmin on iki ruh ile irtibatlandırılmasını, Şii telakkilerin bir etkisi olarak okumak mümkündür. Eserde Hızır-İlyas birlikteliğine rastlanmamaktadır. Hızır'a kıyamete kadar yaşama imkânı verilmesi, on iki imamı tanınması için ona tanınan bir lütuf olarak görülür.

Şii düşüncenin eser üzerindeki en önemli etki alanlarından birisinin de Şii İmamiyeye'deki "on iki imam" anlayışının aynı sırayla ve aynı isimlerle kabul edilmesidir. Onlar, Ehl-i Beyt olarak ledünni ilmin tek sahipleri olarak görülür. Kelime-i şehadet olarak eserde yer alan metne "eşhedü enne aliyyen veliyyullah" ifadesinin eklemesi bir diğer Şii etkileşimi olarak görülmelidir. Öte yandan fırka-i nâciye/kurtuluşa eren grup, sadece "Ehl-i Beyt'in yolunu erkân bilenler" olarak tanımlanan Alevi-Bektaşilerin olacağı tespiti yapılır. Bu da kurtuluşu on iki imama tabi olmakla sınırlandıran Şii etkisi olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Abdurrahman Cami, Ebü'l-Berekat Nureddin. (1995). *Nefehatu'l-Üns Tercümesi (Evlîya Menkıbeleri)*, çev. Lami Çelebi; yay. haz.: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, İstanbul.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah b. Mahmûd. (1415). *Ruhü'l-Meanî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*, c.1, Beyrut.
- Avcu, Ali. (2014). *Horasan-Maveraünnehir'de İsmaililik*, Sivas: Asitan Yayınları.
- Aydın, Mehmet. (1986) "Türklerde Hızır İnanç", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2): 51-78.
- Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. (1985). *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sahibi's-Şeri*. c. 5, Beyrut.
- Boratav, Pertev Naili. (1964). "Türklerde Hızır". *İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi. s. 465-467.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1990). *el-Câmiu's-Sahih*. Beyrut.
- Bursevi, İsmail Hakkı. (1969). *Ruhu'l-Beyan*. c.5, İstanbul.
- Cangüder, Adnan. (2012). "Yeryüzünün Yaşayan Ölümsüz İnsan Tanrısı Hızır". *Kızılbaş Dergisi*, 2012 (15): 5-9.
- Corbin, Henry. (2003). *Hayâlü'l- Hallâq fi Tasavvufi İbn Arabi*. Fransızcadan trc, Ferid ez-Zâhî, Fas.
- Çelebi, İlyas. (1998). "Hızır". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, s. 407-410.
- Demiri, Kemaleddin. (1305). *Hayatü'l- Hayevân*. Kahire.
- Diñç, Nilüfer. (2011). *Hızır Kimdir?* İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Friedlaender, Israel. (1951). "Khıdr". *Encyclopedia Of Religion And Ethics*, New York: c. 7, s. 693- 695.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. (1983). *İhyau Ulumi'd-din*, Beyrut.
- Hacı Bektaş Veli. (1958). *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-i Veli*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- İbn Babeveyh, Ebü Cafer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin. (1966). *İelü's-şerâi*. Nəcəf.
- . (1991). *Kemâlü'd-din ve Temâmü'n-Ni'me*. Beyrut.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. (1917). *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*. c. I, Kahire.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said. (1996). *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*. c.5. Beyrut.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. (1414). *Lisanü'l-Arab*, Beyrut.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. (2003). *Mecmuatü'l-Fetâvâ*. c.17, Riyad.
- İbnü'l-Arabi, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. (1968). *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerim*, c.1, Beyrut.
- İbn Hanbel, Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed. (1995). *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire.
- Kalafat, Yaşar. (2011). *Hızır'dan Sultan Nevruz'a*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kılıç, Ali. "Hızır ve Hızır Orucu". Erişim tarihi: 28.06.2016.
<http://www.Alevitakvimi.com/inancsal-gunleri/hizir-orucu/>.
- Korkmaz, Esat. (2005). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Köprülü, M. Fuad. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kurnaz, Cemal. (1998). "Hızır". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, s. 411-12.
- Kuşeyri, Ebü'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin . (1978). *Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Küleyni, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak. (1363). *el-Kâfi*, tashih ve thk. Ali Ekber el-Gaffari, c.1, Tahran.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. (2004). *Te'vilatü'l-Kur'an*, thk. Fatma Yusuf Heymi, c. 3, Beyrut.
- Mukatil b. Süleyman. (1423). *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. c. 2, Beyrut.
- Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri. (ty). *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuad Abdalbâkî, Beyrut.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri Nevevi. (2004). *Şerhu'n-Nevevi ala Sahîhi Müslim*, c.18. Riyad.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1990). *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- . (1998). "Hızırnâme". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, s. XVII, 417-419.
- Öztürk, Mustafa. (2003). "Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14-15): 245-281.
- Râzî, Fahreddin. (1420). *Mefatihü'l-Gayb*, c.21, Beyrut.

- Seyyid Alizade Hasan b. Müslim. (2007). *Hızırnâme: Alevi Bektaşî Adâb ve Erkânı (Buyruk)* haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Şapolyo, Enver Behnan. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul.
- Taberî, C. (1994). *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. c.5, Beyrut.
- Tan, Muzaffer. (2012). "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2): 111-145.
- Türk, Hüseyin. (2010). "Nusayrilerde Hızır İnanç". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (54): 225-245.
- . (2005). *Anadolu'nun Gizli İnanç Nusayrilik*. İstanbul.
- Türkdoğan, Doğan. (2004). "Alevi İslâm İnanç İçerisinde Hızır". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (X/29): 19-26.
- Uludağ, Süleyman. (1998). "Hızır". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, s.410-12.
- Wensinck Arent Jan. (1964). "Hızır". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.5, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 457- 462.
- Yılmaz, Hasan Kamil. (1982). *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikati*. İstanbul.
- Zemahşeri, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. (1407). *Tefsirü'l-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*. c.2, Beyrut.